

THE SPIRIT OF THE EAST

David Urquhart

Gül CELKAN

16 Mayıs 1805 de İskoçya'nın Braelengwell kasabasında dünyaya gelen David Urquhart, hayata siyasi risale yazarı ve hariciyecisi olarak başlamadan önce öğrenimini Avrupa'da tamamlamıştı. 1831 ve 1837 seneleri arasında İstanbul'da İngiliz hükümetini temsilen sefarette görevlerde bulunmuş, ancak Ruslara karşı olan olumsuz tavırları yüzünden geri çağırılmıştır. Bu yüzden de Stratford (1847-1852) devrinde bir parlamento üyesi olarak ve bitmek bilmeyen son derece cüretkâr yazılarla hükümetin yabancı memleketlere uyguladığı siyasetini tenkit etmiş ve bu çeşit yazılarına İsviçre'de 1864 yılında hastalıktan yazamıyacak bir hale gelinceye kadar devam etmiştir. Napoli'de henüz yetmişiki yaşındayken ölen David Urquhart Montreaux'ya gömülmüştür.

Uluslararası siyaset takibinde yazdığı son derece tahrik edici yazılarla kamu oyu üzerinde büyük tesiri olmuştur. Bunlardan en mühimi Richard Cobden'i cevap vermeye mecbur eden Ruslara karşı yazdığı, Rus aleyhtarı fikirlerle dolu kitapçıdır. Yazılarını *Portfolio* isminde kendi çıkardığı bir dergide 1836-1837 ve 1843-1845 seneleri arasında yayınlamıştır. Bu yazıların hemen hepsi diplomatik meselelerle alakalıdır. 1858'de *Free Press*'i tesis etmiş ve 1866 da *Diplomatic review* olarak isim değiştiren bu dergide Karl Marx'da yazmıştır.

En önemli yazıları "England, France, Russia and Turkey, 1834", "The Crisis: or, France before the Four Powers, 1840", "The Progress of Russia in the West, North and South 1853" başlıklı makaleleridir. Memleketimiz hakkında olması itibarıyla bizim için önem taşıyan eserleri *The Spirit of the East*(1839) ve *Turkey and its Resources* (1833) dir.

İngiliz dışişlerini temsilen ve Osmanlılarla İngiliz hükümeti arasında bir nevi arabulucuk görevi yapan David Urquhart, Türk taraftarı, Türk dostu olarak bilinen ve Türkler hakkında ki olumlu kanaati hiç bir zaman değişmeyen, hattâ bu uğurda kendi hükümetini dahi insafsızca tenkit edecek kadar ileri gidebilen nadir diplomat ve seyyahlardandı. Bâb-ı Âli'ye diplomatik vazifeye gelmiş olmasına rağmen Osmanlıları inceleme fırsatı bulmuş ve bu izlenimlerini iki

ayrı kitap halinde yayınlamıştır. Mübalâaya kaçmadan hakikatleri olduğu gibi gözler önüne seren David Urquhart, kitaplarında başka İngiliz seyyahlarının da gözlemlerine yer vermiş ve İngilizlerin Osmanlıları daha yakından tanıma fırsatına sahip olmalarına rağmen bu fırsatı değerlendirememelerini esefle karşılamaktadır:

Türkiye'de bulunan seyyahlar Türkçe'den habersiz oldukları gibi Türk edebiyatı hakkında da hiç bir bilgileri yoktur. Ne varki Türklerle dostluk ve arkadaşlık kurmakta da başarılı olamamışlardır. Bunun sonucu olarak da hiç bir İngiliz veya Avrupalının Türklerin fikirleri hakkında bir eser verememiş olması şaşırtıcı değildir...(1)

Osmanlıların siyasi bakımdan yeniden teşkilâtlanmaları ve milli mevcudiyetlerinin İngiltere'ye bağlı olduğu bir devirde İngilizlerin Türklere yaklaşmamalarını tenkit etmektedir:

... isteyen her kimse ne kadar çok etkili olabilir ve İngiltere'ye bu kadar bağımlılık duyan bir toplum içinde çalışabilmek ne büyük bir fırsat...(2)

Her ne kadar Türklerin Avrupalılara kötü davranmalarının, onları hor görmelerinin sebebi *Kuran-ı Kerim*'e bağlanmaktaysa da (3) Urquhart Türklere daha yakın olmak, onların itimadını kazanabilmek gayesiyle Türk gibi giyinmeye ve hareket etmeye başlamıştır. Aksı takdirde kendisine "Yahoody" (Yahudi) veya "Chifoot" (çifit) denilebileceğinin farkındaydı.

Türk örf ve âdetlerini çok beğenen ve kendi memleketini bu husustan tenkit eden Urquhart Avrupa'ya tahsil için götürdüğü Türk gençlerinin yeni çevreye kendilerini alıştırmalarını ve uyum sağlamaya çalışmalarını gözlemlemiş ve bu bakımlardan güçlük çektiklerini belirlemiştir:

1. The Spirit of the East, David Urquhart, 1839. s.276.

2. ay.yer.

3. a.g.e., s.345.

Bir toplumun iki ayrı geleneğe ayak uydurması mümkün değildir. Eskisini bırakmadan yenisini kabullenmeleri olacak iş değildir. Gelenekler duygu, düşünce ve sorumlulukların sembolü ve düzenleyicisi olduğuna göre, geleneklerin değişmesi kadar bir toplumun yapısına ve insanların ahlâki görüşlerine tehlikeli olabilecek başka hiç bir şey yoktur.

İngilterede "gelenek" dediğimiz zaman aklımıza hor gördüğümüz bir şey gelir. Halbuki Türkçede "âdet" her şeyin üstünde gelmektedir. Bu yüzden de bir toplum için son derece önemli görünen bir olay, bir davranış öbür toplum için son derece yersiz, hatalı görünebilir.
(4)

Türk örf ve âdetlerine hayranlığını yukarıdaki iktibastan da anlamak mümkün olan David Urquhart, bu konuyu ayrıca Türk çocukları üzerinde de teferruath bir şekilde tetkik etmiş ve bu konuda da Avrupalıların ne kadar hatalı düşündüklerini gözler önüne sermiştir:

Çocukların büyüklerine olduğu kadar yabancılara karşı da göstermiş oldukları saygı, ağırbaşlı davranışları ve uysalıkları doğuda çocukların demir çubukla terbiye edildikleri kanısını uyandırabilir; Avrupalı onların kişiliklerinin sıkı bir disiplinle yok edildiğini, çocukluklarını yaşayamadıklarını tahmin edebilir. Halbuki durum bunun tam tersidir...
(5)

Dayak kavramının Osmanlı toplumunda olmadığını, şayet çocuğunu döven bir baba olursa cemiyetin buna hemen müdahale ettiğini de izlenimleri arasına kaydetmiş ve kendisinin de şahit olduğu bir olayı anlatmıştır:

Beş yaşlarında biraz yaramazca bir çocuk babasının bıyık ve sakalını çekirtmeye başladı ve bu adamın acıdan bağırmasına kadar devam etti. Gözlerinden

4. a.g.e., s.354.

5. a.g.e., s.230.

kızgınlık okunuyordu ve ağzına gelen her şeyi söylüyordu, ne var ki hiç ellerini kullanmak aklına gelmedi. Çocuğunu niçin dövmediğini sorduğum vakit, bana: "Siz Frenkler ne kadar da akıllısınız öyle!" diyerek cevap verdi.(6)

Türkler de "baba"ya ve "sultan"a karşı sonsuz bir itaat vardı ve bu husus kimi seyyahlarca esaret şeklinde yorumlanmıştır. Doğuda her ailenin mutlaka birbirinden öğreneceği, ilham kaynağı olacak konular vardı. Hükümetin yapısı aslında baba evinin daha gelişmiş, daha görkemli bir şeklinden ibaretti:

Her ne kadar despotça bir yaklaşımla çocuklara yaklaşıldığı sanılırsa da hiç bir zaman sevgi eksik değildi. Onların itaatkârlığı Avrupadaki ne bir okulda ne de bir Parlamento da açıklanabilir. (7)

Çocuk ister şehzade olsun ister olmasın, her yerde çocuktur. Nerede nasıl hareket edebileceğini bilemeyebilir fikrinin ancak Avrupada geçerli olduğunu, Osmanlı toplumunda bunun tam aksine bir olaya şahit olduğundan bahseden Urquhart, Türk çocuğunun kendisine ikaz edilmeden de Sultan'ın huzurunda nasıl hareket edileceğini bildiğini; kendisine çeşitli hediyeler sunulan şehzadenin de işine yaramıyacak bir şey veren birine dahi düşünceli hareketinden dolayı teşekkür etmeden bırakmaz. Çocukları adetâ baştacı yapan Urquhart onlar için şöyle demektedir:

Doğulu çocuklarda anlatılması, açıklanması mümkün olmayan birşey var; kendilerine gösterilen en küçük ilgiden dahi son derece mutlu olan bu çocuklardan daha ne istenir? Büyüklerine saygı göstermek kadar onları gözetmek de üstlendikleri görevlerden bazıları...(8)

Türk âdetlerine göre büyükler gibi muameleye tabi tutulan çocuklar onlar gibi de giyinirlerdi:

6. a.g.e., 230.

7. a.g.e., s.231.

8. a.g.e., s.235

Bir keresinde küçük bir çocuğu yaşlıca sayılabilecek adamla birlikte onun gibi giysiler içinde görmüştüm; dokuz yaşından daha büyük olması mümkün değildi, ancak babasının karşısında divanda oturmuş ve kendi çubukçusunun uzattığı çubuğu tüttürüyordu...(9)

Türk çocukları sosyal âdetler sayesinde kendi kendilerini kontrol altında tutabilmenin dışında büyükleri ve ebeveynleri tarafından da itibar ve 'saygı' görmeleri itibarıyla Avrupadaki yaşlılarından çok farklılık göstermektedirler.

Babasının önünde ellerini kavuşturmuş, saygılı bir vaziyette duran oğlan çocuğuyla, aynı şekilde annesinin önünde duran kız çocuğu ebeveynlerinden aile ünvanlarıyla hitab görürlerdi. Urquhart'a göre "Terbiye doğunun bir kuralıydı."(10) Türk ve Avrupa terbiyesiyle yetişmiş olan çocukları mukayese etmekten çekinmeyen Urquhart, on iki yaşlarında olan İngilizlerin hâlâ çocukça hareket ettiklerini, hâlbuki o yaşlardaki bir Türk çocuğunun mühim meseleler hakkında karar verebilecek meziyette olduğunu, hattâ kendilerinden üç kat daha büyüklerden dahi saygı gördüklerini yazmaktadır. Çocuğun yerinin Türk ailesinde çok farklı olduğuna işaret eden Urquhart, çok hasta olan bir babanın ameliyat için gerekli olan yüz altını doktora vermemesinin sebeplerini şöyle açıklamaktadır:

...Ben yeteri kadar yaşadım. İftihar edebileceğim son derece mükemmel çocuklarım var. Bir kaç yıl daha yaşayabilmek gibi saçma bir istek yüzünden niçin onlara paylaşacağım varlığımı azalttım?(11)

Çocukların bu kadar el üstünde tutulduğu bir toplumda annenin de başka hiç bir toplumda şahit olunamayacak kadar ayrı, güzide bir yeri vardı. Çocuklar ebeveynlerine karşı olan vazifelerinin son derece farkında olmalarına rağmen hiç bir zaman anne ve babalarına karşı farklı bir muamele yapmazlardı: "Babamın istersen sakalını çek, ama hiç bir zaman annem hakkında kötü sözler sarfetme." Ayrıca Osmanlı İmparatorluğunda Valide Sultanlar devrini

9. a.g.e., s.236.

10. a.g.e., s.244.

11. a.g.e., s.246

de unutmamak gerekir. Padişahların validelerine duyduğu saygı onların devlet işlerine karışmalarına engelleyememelerine dahi sebep olmuştur.

Hıç bir Türk için anne acısı kadar büyük bir acı yoktur. Türk erkeğine sorduğunuz da "Karım ölürse bir başkasıyla evlenebilirim," cevabını alırsınız. Şayet çocuğunu kaybederse başkaları olur diye avunur. "Ancak ben bir kere bu dünyaya gelebilirim ve sadece bir tek annem olabilir."(12)

Annenin Osmanlı toplumundaki yerini de bu cümlelerden anlamak mümkündür.

Türk ve Roma aile yapısı arasında bir benzerlik olduğuna dikkati çeken David Urquhart, şu itirafta bulunmaktan da kendini alamaz:

Türk karakteri ve yapısı ve kurumları üzerinde bir inceleme yapmaya başlamadan önce ne Roma karakteri ne de onların idare şekilleri hakkında bir bilgim vardı. Onlar hakkındaki düşüncelerim Türklerle olan münasebetlerimden sonra oluştu.(13)

Aile hayatı kadar Urquhart'ın ilgisini çeken ve üzerinde önemle durulmasının gerektiğine inandığı bir diğer husus da eğitim sistemidir. Doğuda eğitime Batı'dan çok daha fazla itina edilip önem verildiğinden bahseden Urquhart, eğitimin kanunlarla da onayladığını yazmaktadır. Eğitim kurumlarının diğer devlet kuruluşları arasında müstesna bir yeri vardı. Kendi memleketiyle de bir mukayese yapan Urquhart, İngiliz sistemini eleştirmekte ve doğu sistemini övmektedir:

...bizde eğitim bir anlaşmazlık, irticai ve siyasi rakipler arasında bir uyumsuzluk oluşmasına sebep olurken doğuda eğitim ne anlaşmazlıklara, ne uyumsuzluklara sebep olmuştur ve olamaz da. Orada her toplum kesimi kendi kurumlarını idare eder ve

12. a.g.e., 247.

13. a.g.e., 248.

hiç kimse bölgesel örf ve âdetlere karışmaya yetkili değildir...(14).

Dört yaşına basan bütün çocukların evvelâ dini eğitime tabi tutulduklarını ve bunun mecburi olduğunu kitabında anlatan Urquhart, yetimlerinde istikbâlde hayatlarını kazanmalarına yardımcı olacak zanaatleri öğrenmelerinin devlet tarafından temin edildiğini yazmaktadır. Çocuğun okula başladığı ilk günün özel ve kendisine özgü bir anlamı olduğunu, bir nevi merasimle çocuğun ebeveyni tarafından okula götürüldüğünü ve o günden itibaren çocuk üzerindeki bütün hakların öğretmenine geçtiğini, ancak bunun aile ocağından kopmak anlamına alınmaması icab ettiğine de işaret etmektedir:

Çocuğun ebeveyninden ayrılma olayına dikkatleri çekmek isterim. Çocuk gerçek aile yuvasından sadece eğitim ve öğrenim için ayrılmaktadır.(15)

Terbiye ve görgü kurallarına riayet konusunda doğu ve batı çocuklarını da kıyaslayan seyyah, dayak müessesesine lüzum kalmadan Doğuluların terbiyeli, son derece saygılı bir tavır içinde hareket ettilerine şahit olduğunu yazarak şöyle devam etmektedir:

Doğu çocuklarının bu hayranlık uyandıran sakin ve mağrur tavırları nasıl oluşmaktadır? O halde biz kendi çocuklarımızın niçin böyle gürültücü başı bozuk olduklarının sebebini aramamalıyız mı? Doğulu bir kimseye kendi çocuklarımızın el öpme alışkanlıklarının olmadığını söylersek, onların büyükleri önünde saygılı bir şekilde durma alışkanlıklarının olmadığını, onlara hizmet etmeyi akıllarından geçirmediğini, hizmetkârlarımızın aylıççı olduklarını söylersek genç zihinlerin başıboş bırakılınca nasıl böyle boşlukta dolaşan tipler olduğunu anlayacaktır. Böyle bir ortamda aile bağları da zayıflayacaktır elbette... Türk çocuğu okulda abdest almaktan men edilmek, camiye gönderilmemek veya dua etmesine izin verilmemek suretiyle cezalandırıldı..(16)

14. a.g.e., s.239.

15. a.g.e., s.242.

16. a.g.e., s.242-243.

Ahlāk ve aile terbiyesinin lehinde pek çok hususlardan bahseden Urquhart, hakikatlere sadık kaldığını adeta ispat etmek amacıyla bilimsel eğitim seviyesinin düşük olduğunu ve bu konuda pek fazla bir tedbir alınmadığı da haklı olarak kaydetmektedir. Kafkaslardan Basra körfezine kadar bütün topraklarda eğitim dili olarak Türkçe kullanıldığı halde bunun ihmal edildiğini, Arapça ve Farsça'nın Türkçeye hakim olmaya başladığını aynı eserinde belirtmektedir.

Bilimsel konularda Türklerin geri kalmalarının tek sebebi yabancı olan herşeyi reddetme eğiliminden kaynaklanmaktadır; ve kopye etmekte de pek başarılı degillerdi...

İlim taklitten sakınan Türkler lisanda bunun tam tersini yaparak Dillerini yabancı kelimelerle doldürmüşlardır. Bunlar genellikle Arapça ve Farsça kökenli olanlardı. Mamafih 19.yüzyılda Batı'ya açılmaya başlayan Türklerin ilim ve edebiyata karşı derin bir saygı beslediklerini yazar Urquhart şu satırlarıyla bu düşüncelerini kuvvetlendirmektedir:

Bu toplum doğru yönlendirilirse ve yeniliklerin getireceği tehlikeler bertaraf edilirse onların başaramıyacıkları bir şey yoktur.(17)

Türklerin ekmeğe olduğu gibi kâğıda da çok saygılı davrandıklarını ve kutsal bir şeymiş gibi evvelâ öpüp sonra alınlarna götürdüklerine şahid olduğunu yazmaktadır.(18) Ancak şurada bu hususu unutmamak gerekir ki *Kuran-ı Kerim*'in sayfalarını açmadan evvel öpüp alına götürmek bir âdettir. Urquhart belki bununla karıştırmış olabilir.

Osmanlılar kadar edebiyata tutkun başka bir toplum yoktur. Peygamberleri emir buyurmasına rağmen bazı cahil kimseler dinlerinin ilimle uğraşmalarını kısıtladığını iddia etmekteydi. Halbuki Peygamberleri şöyle demektedi: "Çin'e dahi gitmeniz icab etse bilimin peşini bırakmayın. Müslümanların bütün ilim dallarıyla uğraşmaları mübahtır...Gerçek inananlar için ilimle uğraşmak son derece kutsal bir iştir.

17. a.g.e., s.250.

18. a.g.e., s.249-250.

Yukarıdaki satırlardan da anlaşılacağı gibi Osmanlılar ilme de önem vermişler, okullar, medreseler açarak okuma yazma oranını arttırmaya gayret etmişlerdir. Edebiyata bilhassa yakın ilgi duyan padişahlarda olmuş -II.Mahmut gibi- ve şairlere, yazarlara hamilik yapmışlardır.

Bilimsel araştırmalarda Osmanlılar bizden geri olabilirler, ancak edebiyat sahasında üstünlük onlardadır. Şiirde üstün bir zekâ ve incelik örneği vermektedirler; ...hepsi kendilerini şiiri geliştirmeye adanmış birer şair gibidir; divanlar da Osmanlıların nasıl ince bir zevke sahip olduklarını ispatlayan önemli belgelerdir...(19)

Sonuç olarak David Urquhart yukarıda da işaret edildiği gibi İngiliz seyyahlarını Türkiye'ye fazla alâka göstermemekle suçlamakta ve "şans yüzümüze gülmeseydi doğu ülkelerinde bulunan seyyahlarımız devlet bakanları olmaktan öteye gidemezlerdi," demektedir. "Türkiye hakkında yazılar yazan seyyahların karakterlerinin çok basit olduğunu ve çocuksu bulunduğunu ve hakkında yazdıkları ülke ile hiç bir ortak özelliklerinin bulunmadığını" ileri sürmektedir.(20)

Urquhart'ın konuları ele alış tarzı, yaptığı kıyaslamalar bakımından, Alexander William Kinglake'ı hatıra getirmektedir. Türkleri her iki yazar-seyyah çeşitli açılardan ele almışlar; Kinglake imâ usûlünü kullanırken Urquhart bizzat kendi gözlemlerini, yorumlarını, kısacası kendi fikirlerini yamıştır. Objektif bir gözlemci olan Urquhart, fırsatları iyi değerlendirmesini bilmeyen ve İngilizleri, İngiliz desteğine muhtaç Osmanlılara yardım elini uzatmamakla suçlamamaktadır.

İyi bir hariciyecî olmasa bile iyi bir yazar olan David Urquhart Avrupalıların Türkler hakkındaki olumsuz ve kötü fiirlerini *The Spirit of the East* eseriyle değiştirmeye, hiç olmazsa hafifletmeye gayret etmiştir.

Türk aile terbiyesi, Türk örf ve âdetleri ve Türk eğitim sistemini detaylı bir şekilde ele alan ve sonuç olarak da Türkleri bütün bu alanlarda üstün bulan Urquhart, sadece bilimsel alandaki çalışmalarda Kuran'ın hatalı tefsiri sonucu geri kaldığını hattâ hiç yapılmadığını haklı olarak sözlerine ilâve etmiştir.

19. a.g.e., s.269.

20. a.g.e., s.273.

Kaynaklar

1. Dr.Gül Celkan, "18. ve 19. yūzyıl İngiliz Seyahatnamelerinde Tūrkiye ve Tūrkler" Doktora Tezi, A.Ū.D.T.C.F.
2. David Urquhart, *The Spirit of The East*, London, 1839.